

Felix Claus & Kees Kaan, woningbouw Zaandam / Zaandam housing

Epilogue

A conventional building at Zaandam and five rhetoric questions to Felix Claus and Kees Kaan

A long time has passed since the winter evening when a delegation of editors of *Oase* met Felix Claus and Kees Kaan at their Amsterdam office. The lively conversation continued into the late night and offered a remarkable glimpse behind the screens. The two architects had taken the initiative to organise a series of lectures at the Amsterdam Academy of Architecture titled 'Thicker than paper' for which they had asked architects from various European countries to talk about their design approach and the built projects.

Architecture thicker than paper, buildings that owe their strength to an economical use of architectural gestures, not overtly designed for swift consumption. Soon the conversation turned to the opportunities and limitations which the context of building in Holland imposes on such an approach. By way of illustration Felix Claus and Kees Kaan discussed one of their then most recent projects.

The design for a large apartment building at Zaandam, a smallish commuter town north of Amsterdam, had undergone major changes in the months previous to the conversation, before in an ultimate attempt at further cutting the costs the design acquired its definitive form. This development was remarkable not so much for the relentless simplification produced by the cuts but for the sense of relief which the architects expressed about it – a liberation which seems to have affected their work ever since.

Simple volumes and an unequivocal expression of weight, seriality and anonymity have not been prime characteristics of postwar Dutch architecture. The tradition of denying weight and a conception of architecture as assemblage or a composition of abstract planes was strangely confronted (and possibly confirmed) by Hans Kollhoff's notorious Piraeus building in Amsterdam, but continues to exist in an endless array of forms and emanations.

Paradoxically, it is in the very country which has achieved a level of standardisation in the building industry which is unparalleled in Europe that architects try their utter best to avoid the standard. The industrial character of the building process comes disguised by rhetoric gestures and an inventive application of material. Under no circumstances is the solution allowed to be self-evident; perhaps, because in these provinces famed for their low budgets a building must not be too sober, too poor, too commonplace; and most certainly not unsentimentally hard?

Instead of the quiet calm which can be achieved through the mastery of ordinary forms of construction, there are often fussy details which communicate nothing.

Epiloog

Een conventioneel gebouw in Zaandam en vijf retorische vragen aan Felix Claus en Kees Kaan

Het is al geruime tijd geleden. Op een winterse avond ontmoetten enkele *Oase*-redacteuren Felix Claus en Kees Kaan op hun bureau in Amsterdam. Het geanimeerde gesprek duurde tot diep in de nacht en bood een opmerkelijke blik achter de schermen. Aanleiding voor de afspraak was de lezingenreeks die de beide architecten aan de Academie voor Bouwkunst in Amsterdam hadden georganiseerd. Onder de titel 'Thicker than paper' hadden ze architecten uit verschillende Europese landen uitgenodigd om over hun standpunten te praten en hun werk te laten zien.

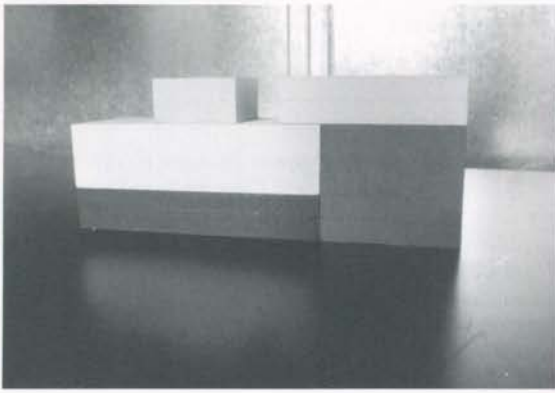
Architectuur dikker dan papier, gebouwen die hun betekenis ontlenuen aan een spaarzaam gebruik van architectonische middelen, niet ontworpen voor de snelle consumptie. Al snel kwam het gesprek ook op de mogelijkheden maar ook de beperkingen die het bouwen in Nederland aan zo'n houding oplegt. Ter verduidelijking hiervan lieten Felix Claus en Kees Kaan een van hun recente projecten zien.

Het ontwerp voor een groot woongebouw in Zaandam had in de aan het gesprek vooraf gaande maanden al een groot aantal veranderingen moeten ondergaan, voordat de laatste – in vele gevallen dodelijke – bezuinigingsronde de vorm bepaalde die uiteindelijk gebouwd zou worden. Het opmerkelijke hieraan waren niet de onbarmhartige vereenvoudigingen door de bezuinigingen, maar het gevoel van bevrijding dat deze kaalslag bij de architecten teweeg had gebracht – en zeker ook hun latere ontwerpen heeft beïnvloed.

Eenvoudige bouwmassa's en een onverholven expressie van zwaarte, seriematigheid en anonimiteit zijn ontwerpaspecten die niet of nauwelijks in het repertoire van de recente Nederlandse architectuur voorkomen. De traditie van gewichtloosheid en het denken in vlakken in plaats van in massa's werd weliswaar door het controversiële gebouw 'Piraeus' van Hans Kollhoff in Amsterdam op een merkwaardige manier met zichzelf geconfronteerd (misschien zelfs bevestigd), maar leeft onverminderd en in oneindig veel vormen en gedaanten voort.

In het land met de meest gestandaardiseerde bouwindustrie in Europa doen architecten hun uiterste best om de standaard te ontwijken. Het industriële karakter van het bouwproces wordt verhuuld in retorische gebaren of inventief materiaalgebruik. De oplossing mag niet voor de hand liggen. Misschien omdat in het land met de laagste bouwrijzen een gebouw vooral niet te sober, te arm, te gewoon mag zijn? En zeker niet te onsentimenteel hard?

In plaats van de vanzelfsprekende kalmte die uit de beheersing van het gangbare kan voortkomen, zien we opgedirkte 'details', die niets vertellen – niet over hoe het gebouw gemaakt is, niet over hoe het zich verhoudt tot zijn fysieke en mentale context, niet over de normen en

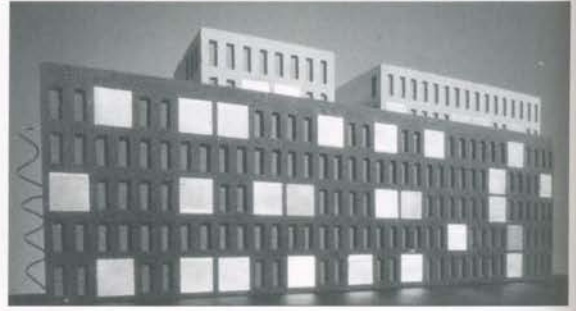
ing; not the process of making the building, not how it relates to a physical or mental context, not the standards and agreements which make building in Holland into a relatively smooth affair.

Against this background, the expression of an unbroken volume and the bloody-minded repetition of industrial products displayed in Claus and Kaan's project are a truly notable achievement. Instead of indulging in architectural expressionism in order to conceal the happy banality of the programme – a safe, healthy form of living somewhere in Holland – there is a quiet, calming appearance of the same, unmodified elements throughout the building. In the preliminary sketches the brief which originally included a variety of types and categories of dwellings was used to divide the volume into smaller entities expressed on the outside. Later, the façade turned into an abstract, layered composition. Eventually, what remained was a cheap red brick, a severe rhythm of identical apertures, cut into a bold, rough volume with access galleries on one side and fully glazed balconies on the other.

Further down on the island in the river Zaan one finds the cheerful array of shapes which has become the sad characteristic of many a suburban residential area in this country, and which achieves to make the experience of living in a new neighbourhood surrounded by the robust industrial river landscape into a vanity fair. The new enclave tries very hard to camouflage its status of a background for the activities of its new inhabitants.

The relief resulting from the decision to refrain from competing with this kind of exhibitionism is understandable. The fact that the building had to be inexpensive was accepted and is not disguised; nor is the haste, or efficiency, which is part of building in Holland. The detailing is almost coarse and standard – certainly by comparison with the refined tailor-made approach in other projects of the architects. The industrial buildings along the Zaan speak the same language. The building derives its strength from its environment and from an outright rejection of even the slightest pandering to the ideal of domestic cosiness.

The question if this is a valid strategy remains unanswered. Rejection of form can produce quality but it cannot define it. Contemporary architectural culture demands from architects to produce glossy images for

standaards die architectuur in Nederland tot een betrekkelijk wrijvingsloze affaire maken.

Tegen deze achtergrond zijn de industriële massaliteit en de onopgesmukte serialiteit van het project van Claus & Kaan in Zaandam opmerkelijk. In de plaats van de expressieve uitzondering, die de banaliteit van het gegeven – het veilige, gezonde wonen in een nieuw gebouw ergens in Nederland – zou doen vergeten, treedt rustige berustende herhaling van steeds weer dezelfde elementen. Het programma – oorspronkelijk bestaande uit verschillende woningtypes en -categorieën – werd in eerste ontwerpschetsen als middel aangehaald om de grote vorm te breken. In latere versies nam een abstracte compositie van een gelaagde gevel de beeldbepalende rol over. Wat tenslotte overbleef was een goedkope rode steen, het streng ritme van identieke ramen, gesneden in een bonkig grof volume, galerijen aan de ene kant, serres aan de andere kant.

Iets verderop op het Zaaneland staat – zoals op zoveel vinex- en niet-vinex-locaties – een grote hoeveelheid vormen en vormpjes, die voor de achtergrond van het alledaagse robuuste rivierenlandschap rondom de Zaan het 'wonen in een nieuwbouwwijk' tot een kermisachtige attractie weten te maken. De nieuwe wijk probeert zijn rol als woonomgeving voor het alledaagse gebruik met alle middelen te ontkennen.

Het bevrijdende gevoel, hieraan niet mee te hoeven doen is inderdaad begrijpelijk. Dat het gebouw niet veel had mogen kosten, werd geaccepteerd en is te zien. De haast, of efficiëntie, die het bouwen in Nederland kenmerkt eveneens. De detaillering is vrij grof en gestandaardiseerd – zeker als men de virtuosos verfiende detaillering van andere projecten van de architecten kent. Maar de industriële gebouwen langs de Zaan spreken dezelfde taal. Het gebouw put zijn kracht uit de omgeving maar ook uit de ontkenning van alle concessies aan zijn functie.

De vraag naar een geldige strategie blijft onbeantwoord. Ontkenning kan kwaliteit opleveren maar uiteindelijk niet definiëren. De heersende cultuur vraagt van architecten voortdurend publiceerbare beelden en laat nauwelijks de tijd, om tot de positief ontspannen verhouding te komen, die de zo veel geciteerde anonieme of industriële gebouwen wel uitstralen. De architectuur, dikker dan papier, zou moeten zoeken naar een balans van vorm én ontkenning, standaard en afwijking, van toegankelijkheid en strengheid,

swift consumption. There is hardly any time to develop the ease and ordinariness which characterises the anonymous or industrial buildings which are often in the architect's mind. 'Architecture thicker than paper' would have to find a balance between form and rejection of form, standard and exception, order and tolerance, between the desire for innovation and engaging with the conventional and traditional. The lecture series was organised to develop these ideas further. One of the speakers was the London-based architect Adam Caruso: 'It is doubtful whether completely new forms can exist. The imperative assigned to the radically new – that such forms have no connection to the past and are the harbinger of an enhanced future – is tautological, and fundamentally conservative. A more radical formal strategy is one that considers and represents the existing and the known. In this way artistic production can critically engage with an existing situation and contribute to an ongoing and progressive cultural discourse.'

This statement summarises some of the concerns discussed in the current issue of *Oase*. The work of Felix Claus and Kees Kaan address the same strategies which Adam Caruso refers to. However, a number of questions remain unanswered; questions about the nature and significance of 'conventional architecture':

1. Convention / commonplace and observation

The collection of texts, articles and projects starts with the perception of the photographer's consciously directed view through the camera. In photography the precision of perception can be addressed directly. Photography is able to put forward banal and trivial things, the well-known and the too-well-known and therefore unnoticed. Choosing the subjects, the photographer pays special attention to them, expecting or even demanding the same from the viewer, forcing the viewer to rearrange and reformulate the perception. A photographer exposes the subject by showing it. Architecture potentially has the means to evoke a similar attentiveness as well. If we talk about common things, we mean, in the first place, unconsciously perceived daily objects and images; in architectural terms: building elements like the (bay) window, the door, the stair to the door, the rooflight etc. In the daily use and the daily experience of cities, there are all these small things that attach a space, a building or a street to our memories.

Claus & Kahn use the term observation to develop the strategies they talk about. How can observation of everyday

van de behoefte naar vernieuwing en het doorontwikkelen van het bestaande. 'Thicker than paper' werd georganiseerd om hierover verder na te denken. Onder andere werd de Londense architect Adam Caruso uitgenodigd als gastspreker: 'Het is onwaarschijnlijk dat volkomen nieuwe vormen daadwerkelijk bestaan. De verwachting die men aan het zogenaamd radicaal nieuwe stelt – dat zulke vormen geen verbinding hebben met het verleden en een voorteken zijn voor een zich duidelijk manifesterende toekomst – is tautologisch en principieel conservatief. Een formele strategie die uiteindelijk veel radicaler is, is een strategie, die het bestaande en bekende juist wel overweegt en presenteert. Op die manier kan de productie van een kunstwerk kritisch op een bestaande situatie reageren en zo bijdragen aan een zich steeds vernieuwend cultureel debat.'

Deze stelling vat een aantal ontwerpaspecten samen, die in de verschillende bijdragen van dit nummer zijn vermeld. Felix Claus en Kees Kaan hebben met hun inmiddels vrij omvangrijke oeuvre de door Adam Caruso bedoelde strategieën aan de orde gesteld en hiermee ook steeds weer vragen opgeroepen. Vragen over het belang en de betekenis van conventie:

1. Conventie / gemeenplaats en waarneming

Wij beginnen deze verzameling teksten en projecten in *Oase* met de bewust gerichte blik van de fotograaf door zijn camera. In de fotografie kan de precisie van de waarneming zonder omwegen aan de orde worden gesteld, de fotograaf kan onopgemerkte, misschien bekende, banale of triviale dingen naar voren halen, onder de aandacht brengen en ervoor zorgen dat men er opnieuw en met andere ogen naar kijkt. Een fotograaf plaatst zijn onderwerpen in een nieuw licht, door ze te laten zien. Als architect heeft men hiervoor eveneens middelen in handen. Als wij het over het 'bekende' hebben, zijn dat in eerste instantie onopvallende, alledaagse dingen, bijvoorbeeld van bouwelementen zoals het raam, de erker, de deur, het trapje naar de deur, de dakkapel enzovoort. In het dagelijkse gebruik en de beleving van de stad zijn het vaak ongelooflijk kleine dingen, die – al dan niet onopgemerkt – een bouwwerk, een ruimte, een straat enzovoort in het onbewuste geheugen doen verankeren.

Observatie is een begrip dat jullie graag gebruiken, observatie en strategie. Hoe kan de architectuur observerend te werk gaan, en welke veranderingen

experiences influence architecture, and what kind of changes are involved in this process of observation when it becomes part of an architectural language?

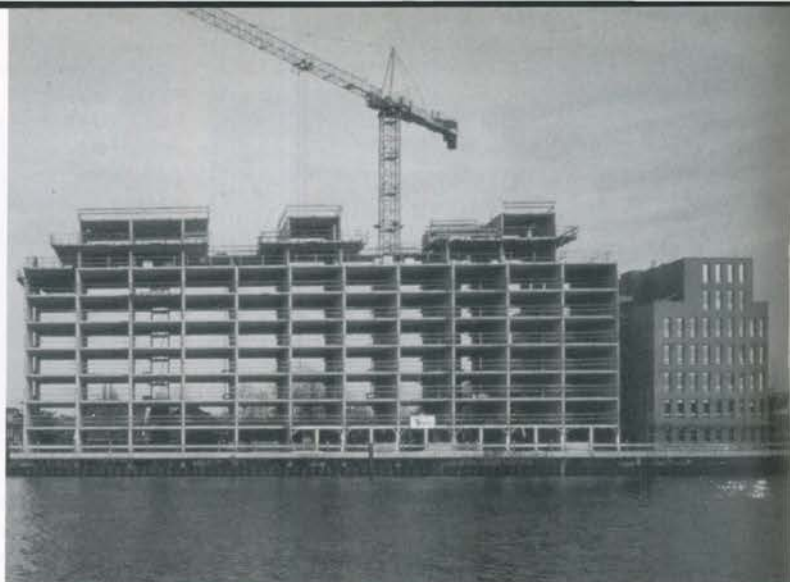
2. Convention / abstraction and rearrangement

Two years ago you explained to us the different stages of the design process of a large housing project in Zaandam, a process which started with a building apparently assembled out of several cubic volumes, expressing their varied programme quite literally. As the brief became simplified this expression subsequently changed to an elegant volume with a carefully layered façade wrapping around the building, producing a rich transitory zone from inside to outside. The final result, however, is a building exposing its 'naked' form; all the architectural ingredients required to produce a multi-layered, 'pleasant' image had been stripped off. The appearance is simplified to its ultimate point. The bare form, consisting of an extremely reduced number of elements, therefore acquires an almost inappropriate significance – but still needs to meet all the emotional, aesthetic and functional requirements without the support of auxiliary elements. The window is reduced to a hole, the cheap brick is presented as such without any kind of softening colour or texture, the expected 'friendliness' of a house for living seems to be superseded by the architectural statement.

How does this design attitude relate to its function and to the context, which in this case, has changed from an industrial environment to a residential area partly redefined by the new building itself?

3. Convention / neutrality and nostalgia

The collection of articles in this issue of *Oase* bears the subtitle 'a search for the general language of architecture'. Many of your projects seem to express a (nostalgic?) longing for a lost balance of general consensus and individual self-expression, a longing for the neutrality of an architecture that dissolves into the urban fabric, without losing its individual character. Neutrality as a style and thus as part of the quickly changing architectural fashions is an important concern of many 'younger' European architects. Through widespread publication even this style has

Woningbouw Zaandam in aanbouw / Zaandam housing under construction

ondergaan banale voorwerpen, relaties, verhoudingen, elementen enzovoorts als zij onderdeel worden van een architectonische taal?

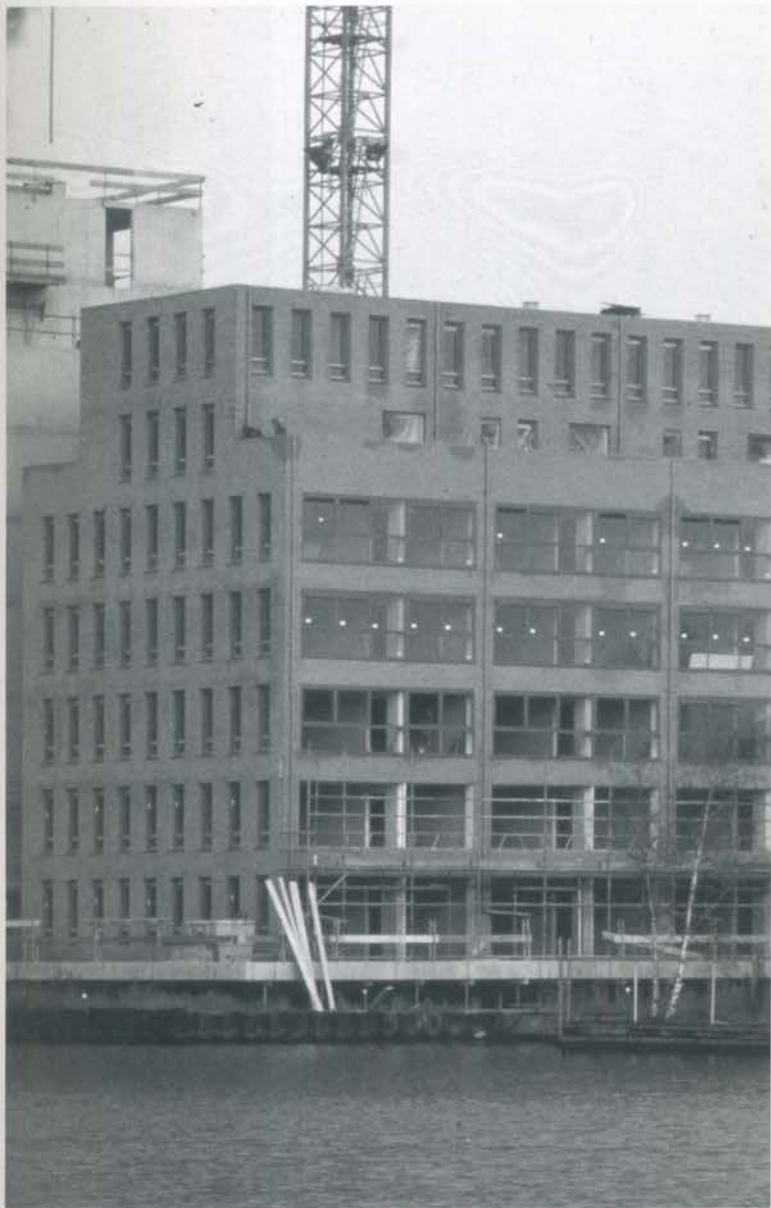
2. Conventie / abstractie en vervreemding

Twee jaar geleden hebben jullie ons aan de hand van het project in Zaandam de verschillende stadia van het ontwerpproces toegelicht — een proces, dat begon met een bouwblok, dat uit verschillende, kubische volumes leek te bestaan, zich dan ontwikkelde tot een zwaar blok met een gelaagde gevel rondom en rijke overgangszones van binnen en buiten en uiteindelijk resulteerde in een van alle moderne ingrediënten ontdane 'naakte' vorm van een woongebouw. De geminimaliseerde vormtaal van jullie studentenhuysvesting in Zwolle suggereert een vergelijkbaar ontwerpproces. Tot in het extreme vereenvoudigd in zijn uiterlijke verschijning krijgt datgene wat er dan over is een belang, wat het anders nooit zou hebben — en moet in zijn ruwe uitgekleeheid aan alle gebruikswensen en esthetische verlangens zonder 'hulpmiddelen' voldoen. Het raam is een gat, een goedkope steen ligt op een onwennig presenteerplaatje, de 'vriendelijkheid' is opgegeven voor een statement.

Hoe verhoudt zich deze ontwerphouding tot het programma en de context, die in dit geval van een gebied dat beheerst werd door industriële productie veranderd is in een woongebieden gedeeltelijk gherdefinieerd wordt door het nieuwe gebouw?

3. Conventie / neutraliteit en nostalgie

Dit themanummer van *Oase* over conventie heeft als onuitgesproken ondertitel 'de zoektocht naar de algemene taal van de architectuur'. Of een dergelijke taal en consensus daadwerkelijk hebben bestaan, verandert niets aan het feit dat uit een aantal van jullie ontwerpen een enigszins nostalgisch verlangen naar het verloren evenwicht spreekt, een balans tussen individuele expressie en het neutrale opgaan in het stedelijk weefsel. Met neutraliteit als een stijl en dus als iets, wat aan de snel veranderende architectuurmodes onderhevig is, houden zich op dit moment in Europa een groot aantal jonge architecten bezig. Via een vloed van snel op elkaar volgende publicaties ontstaat een zekere competitie binnen deze stijl — hoewel men zich door

become competitive – although it was meant to overcome the necessity of style and form. You mention a project by the Austrian office Riegler & Riewe which is very similar to the south elevation of your project on the Kadijk in Amsterdam, down to the details of the hinges of the French balcony doors. How would you react to this? And what does the term 'style' mean to you in this respect?

4. Convention / history and reduction

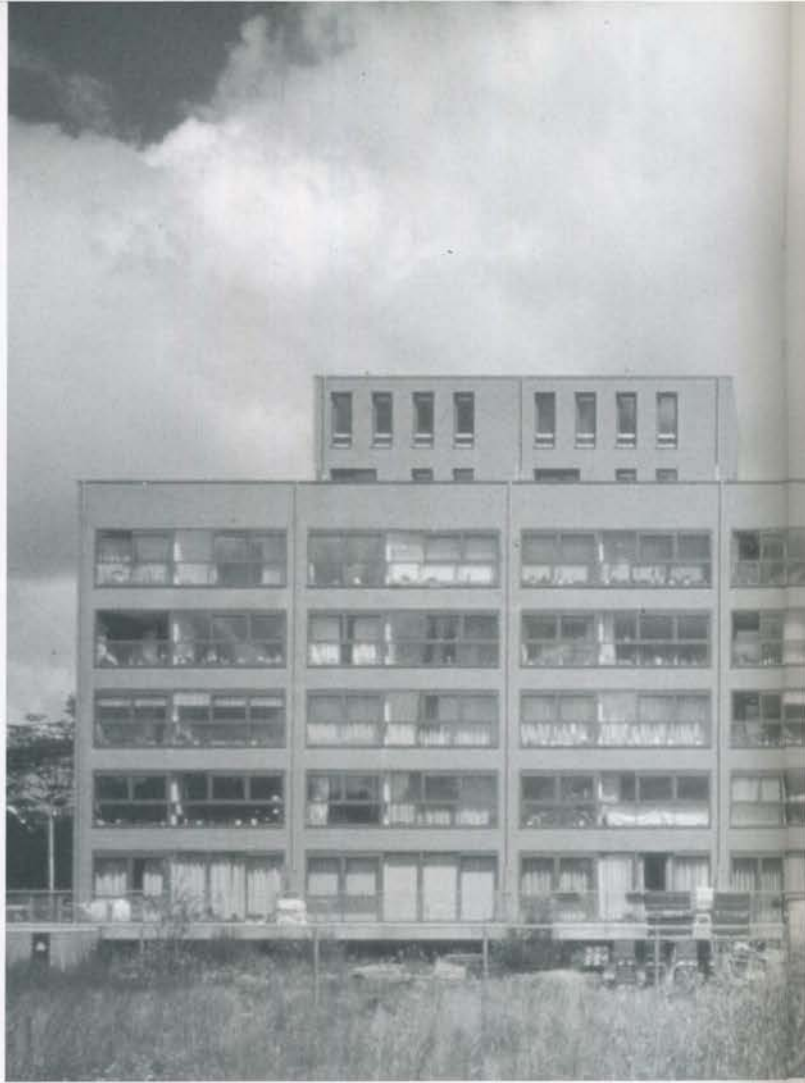
Traditional art history conceived the development of architecture as an oscillating movement between Baroque and Classical periods. Usually it is hard to accept a position within these movements for oneself – it feels like reducing the importance of one's work to a temporary one. Your buildings obviously express the search for a timeless quality of architecture. You try to achieve this timelessness by stripping drastically all additions and rhetoric gestures from your designs. This process of reduction, however, is inevitably a limited one. Reduction cannot do the work on its own.

How would you view your position within the apparently inescapable cyclical repetition of architectural movements?

5. Convention / context and continuity

The two projects addressing urban continuity quite explicitly are small infill projects in the centre of Amsterdam, the Binnen Wieringerstraat and the Kadijk project. Both projects are additions to a traditional urban context, communicating with the neighbouring buildings, the wider context, the common character of programme and typology. How is this kind of contextual approach and dialogue with the site affected when – like for instance at Zaandam – the building has to create and define its own context?

In an article on the work of Claus and Kaan (*De Architect*, November 1997) Dirk van de Heuvel writes: 'The individual exists only within the social, an vice versa the social can emerge only from interactions between individuals; innovation gains its significance by engaging with the tradition and traditions can only remain valid if they allow constant renewal.'

deze stijl juist van de dwang tot stijl of vorm wilde bevrijden. Jullie geven zelf aan, dat er bijvoorbeeld een nieuw project van Riegler & Riewe in Graz bestaat, dat sprekend op de noordgevel van jullie Kadijk-woningen lijkt, tot en met het scharnierdetail van de Franse balkondeuren. Hoe reageren jullie hierop? En, wat is de rol van het begrip stijl?

4. Conventie / geschiedenis en reductie

De kunstgeschiedenis wordt vaak gezien als een wederkerige, langzame golfbeweging, tussen barokke en klassieke perioden. Het is vaak moeilijk zichzelf als deel van zulke tijdfanhankelijke stromingen te begrijpen – het lijkt het belang van datgene waarmee men bezig is, te reduceren. Het zoeken naar tijdloosheid is een streven, dat veel van jullie gebouwen kenmerkt. Deze tijdloosheid zoeken jullie te bereiken door jullie projecten van alle retorische gebaren en toevoegingen te ontdoen. En toch is het duidelijk, dat reductie een eindig proces is. Reductie kan dus niet alleen 'het werk doen'. Hoe zien jullie jullie werk in dit perspectief van de onontkoombaar lijkende cyclische herhaling van de (architectuur-) geschiedenis?

5. Conventie / context en continuïteit

De twee projecten, waar continuïteit en stedelijke context expliciet aan de orde komen, zijn de kleine projecten aan de Binnen Wieringerstraat en op de Kadijken in Amsterdam. Beide projecten vormen een toevoeging aan de 'hele', intacte context van de oude Amsterdamse binnenstad en nemen op een heel precieze manier contact op met hun burens, de wijdere omgeving, met programma en typologie. Wat gebeurt echter met de noodzaak van contextualiteit en een dergelijk rijke dialoog met de plek en de geschiedenis bij andersoortige opdrachten, wanneer een intacte context in die zin ontbreekt of door het nieuwe object zelf moet worden geschapen?

Dirk van den Heuvel heeft in zijn artikel over het werk van Claus en Kaan in *De Architect* van november 1997 geschreven: 'het individuele bestaat alleen binnen het sociale, en omgekeerd kan het sociale alleen bestaan uit de interacties tussen individuen; vernieuwing kan alleen plaatsvinden binnen een doorwerken aan tradities, en omgekeerd houden deze tradities alleen hun geldigheid, als zij zich voortdurend laten vernieuwen'.